

Rutger Bregman

EMBERISÉG

Rutger Bregman

EMBERISÉG

Mégis jobbak lennénk,
mint hittük?

A fordítás alapja: Rutger Bregman: *Humankind – A Hopeful History*.
The UK edition published by Bloomsbury Publishing, 2020
That edition, translated Dutch to English by Elizabeth Manton and Erica Moore,
based on: *De Meeste Mensen Deugen – Een Nieuwe Geschiedenis van de Mens*,
originated on The Correspondent, unbreaking news. www.thecorrespondent.com.
First published in 2019 in the Netherlands

Copyright © Rutger Bregman, 2019

Fordította: © Darnyik Judit, 2020

Szerkesztette: Balla Györgyi

Borítóterv: Hlatky Dorottya
Borító nyomdai elkészítése: Lucie Meier
Borítófotó: Shutterstock.com
Infografika: De Correspondent

HVG Könyvek, Budapest, 2020
Kiadóvezető: Budaházy Árpád
Felelős szerkesztő: Hungler Tímea
www.hvgkonyvek.hu

ISBN 978-963-565-001-9

Minden jog fenntartva.
Jelen könyvet vagy annak részleteit tilos reprodukálni, adatrendszerben tárolni,
bármely formában vagy eszközzel – elektronikus, fényképezési úton vagy más
módon – a kiadó engedélye nélkül közölni.

Kiadja a HVG Kiadó Zrt., az 1795-ben alapított
Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülésének tagja.
Felelős kiadó: Szauer Péter

Nyomdai előkészítés: Sörfőző Zsuzsa
Nyomás: Alföldi Nyomda Zrt.
Felelős vezető: György Géza

A szüleimnek

TARTALOM

ELSŐ RÉSZ: KÉT BOLYGÓN	9
1. Az új realizmus	17
2. Az igazi <i>Legyek ura</i>	33
MÁSODIK RÉSZ: AZ EMBERI TERMÉSZET	49
3. A <i>Homo kutyuli</i> felemelkedése	55
4. Marshall ezredes és a katonák, akik nem lőttek	75
5. A civilizáció átka	90
6. A Húsvét-sziget rejtélye	106
HARMADIK RÉSZ: AUSCHWITZ UTÁN	125
7. A Stanford Egyetem alagsorában	129
8. Stanley Milgram és a sokkológép	143
9. Catherine Susan Genovese halála	159
NEGYEDIK RÉSZ: MIÉRT LESZNEK ROSSZAK A JÓ EMBEREK?	171
10. Az empátia elvakít	177
11. A hatalom megront	193
12. A felvilágosodás tévedése	207

ÖTÖDIK RÉSZ: AZ ÚJ REALIZMUS	215
13. A belső motiváció ereje	225
14. <i>Homo ludens</i>	237
15. Így néz ki a demokrácia	250
HATODIK RÉSZ: A MÁSIK ARCOD	267
16. Tea terroristákkal	273
17. A gyűlölet, az igazságtalanság és az előítélet gyógyszere	291
18. Katonák a lövészárkon innen és túl	305
ZÁRSZÓ: TÍZ SZABÁLY AZ ÉLETHEZ	317
Köszönetnyilvánítás	335
Jegyzetek	337
Név- és tárgymutató	383

ELSŐ RÉSZ

Két bolygón

Az ember jobbá válik, ha megmutatják neki,
milyen valójában.

Anton Csehov (1860–1904)

A II. világháború előestéjén a brit hadsereg halálos fenyegetéssel szembe-sült. Londont meg fogják támadni. Winston Churchill a brit fővárost így írta le: „a világ legnagyobb céltáblája, valamiféle irdatlan, kövér és kincset érő tehén, amelyet kikötöztek, hogy magához csalogassa a ragadozó vad-állatot.”¹

A ragadozó vadállat természetesen Adolf Hitler és hadigépezete volt. Ha a brit lakosság megtörik a bombázás szörnyűségeitől, az a nemzet végét jelentheti. „A forgalom leáll, a hajléktalanok segítségért kiáltoznak, pokoli zűrzavar uralkodik el a városon” – vetítette előre a brit miniszterelnök.² Civilek milliói esnek pánikba, és a katonaság el sem jut a csatatérig, mert a hisztérikus tömegek megfélemezésével lesz elfoglalva. Churchill azt jósolta, hogy legalább 3-4 millió londoni lakos hanyatt-homlok menekülni fog.

Ha valaki tudni akarta, hogy miféle szörnyűségek következhetnek be, elég volt egyetlen könyvet kézbe vennie. *A tömegek lélektana (Psychologie des foules)*, a korszak egyik legnagyobb hatású tudósának, a francia Gustave Le Bonnak a műve. Hitler az első betűtől az utolsóig elolvasta a könyvet, miként Mussolini, Sztálin, Churchill és Roosevel is.

Le Bon könyve lépésről lépésre bemutatja, hogyan reagálnak az emberek vészhelyzetben. Szerinte „az egyén azáltal, hogy organizált tömegnek lett a részévé, több fokkal süllyedt le a civilizáció lépcsőjén”.³ Pánik és erőszak uralkodik el ilyenkor az embereken, és felszínre bukkan valódi természetük.

1939. október 19-én Hitler rövid tájékoztatót tartott a hadsereg parancsnokainak a német támadás tervéről. „A Luftwaffét könyörtelenül bevethetjük, és a megfelelő pillanatban meg is célozzuk vele a brit ellenállás szívet” – mondta.⁴

Nagy-Britanniában mindenki érezte, hogy ketyeg az óra. Fontolóra vettek, hogy föld alatti óvóhelyek hálózatát alakítanak ki Londonban, de végül elvetették az ötletet, mert attól tartottak, hogy a félelemtől megbénult lakosság fel sem jönne többé a felszínre. Az utolsó pillanatban még felhúztak néhány pszichiátriai hadikórházat a város szélén az áldozatok első hullámának fogadására.

És ekkor elkezdődött.

1940. szeptember 7-én 348 német bombázórepülő kelt át a La Manche csatorna fölött. A szép idő kicsalogatta a londoniakat a szabadba, így amikor 16 óra 43 perckor felharsantak a szirénák, minden szem az égre szegeződött.

Ez a szeptemberi nap a fekete szombat, az ezt követő időszak pedig a *Blitz*, azaz a villámháború néven került be a történelembe. A következő kilenc hónap leforgása alatt csak Londonra több mint 80 ezer bombát dobtak le. Egész kerületek váltak a földdel egyenlővé. A fővárosban 1 millió épület omlott össze vagy sérült meg, és Nagy-Britanniában több mint 40 ezren veszítették életüket.

Hogyan reagáltak minderre a britek? Mi történt, amikor az országot hónapokon át szakadatlanul bombázták? Pánikba estek és vadállattá váltak az emberek?

Kezdetnek idézzük fel egy szemtanúként jelen levő kanadai pszichiáter beszámolóját!

1940 októberében dr. John MacCurdy London délkeleti részén át egy olyan szegénynegyedbe tartott, amelyet pár perccel korábban különösen súlyos találat ért. A környék kráterek és omladozó épületek romhalmazává változott. Ha volt olyan hely, ahol biztosan zűrzavarra lehetett számítani, akkor ez az volt.

Szóval mit is talált az orvos pár perccel a légitámadás befejezése után? „A kisfiúk folytatták játékukat a járdán, a vásárlók az alkudozást, a rendőrök méltóságteljes nyugalommal az arcukon irányították a forgalmat, a kerékpárosok pedig fittyet hánytak a halálra és a közlekedési szabályokra. Amennyire láttam, senki sem nézett az ég felé.”⁵

A villámháborúról szóló beszámolók egybehangzóan arról tanúskodnak, hogy Londont nagy nyugalom szállta meg azokban a hónapokban. Egy amerikai újságíró megfigyelte, hogy a neki interjút adó brit házaspár

teát szürcsölgetett, miközben az ablakok rázkódtak a kereteikben. A riporter megkérdezte, hogy nem félnek-e? „Ó nem, mi haszna lenne annak, ha félnénk?” – válaszolták.⁶

Hitler nyilvánvalóan figyelmen kívül hagyott valamit: a britek természetét. Az önfegyelmet. A jellegzetes fekete humort, amely megnyilvánult, amikor a bolttulajdonosok lerombolt üzletükre ezt a táblát akasztották ki: A SZOKÁSOSNÁL IS JOBBAN NYITVA. Vagy amikor egy pub tulajdonosa a pusztítás közepette így reklámozta magukat: A KIRAKATÜVEGÜNK ODALETT, DE ITALKÍNÁLATUNK TÖRETLEN, TÉRJEN BE EGY KÓSTOLÓRA!⁷

A britek úgy reagáltak a német légitámadásokra, ahogyan a vonatok kérésére szoktak. Igaz, hogy bosszantó, de összességében elviselhető. Történetesen a vasút is tovább közlekedett a villámháború alatt, így Hitler taktikája alig rendítette meg a brit gazdaságot. Jobban meggyengítette a brit hadigépezetet a húsvéthétfő, 1941 áprilisában, amikor mindenki szabadnapot kapott.⁸

A német bombázások kezdetét követő néhány héten belül a támadásokról szóló híreket már úgy adták elő, mint az időjárás-jelentést: „Ma este villámlás várható.”⁹ Egy amerikai megfigyelő szerint „az angolok rendkívül hamar elunják magukat, és manapság már senki nem húzódik le az óvóhelyekre”.¹⁰

És mi a helyzet a lelki sérülésekkel? Hol vannak a traumatizált áldozatok milliói, akikre a szakemberek figyelmeztettek? Furcsa, mert sehol. Az biztos, hogy az emberek szomorúak és dühösek voltak, és gyászolták az elveszített szeretteiket, de a pszichiátriai rendelők üresen kongtak. Sőt, az emberek általános lelki egészségi állapota még javult is. A békeidőkhöz képest visszaszorult az alkoholizmus és az öngyilkosság. A háború után sok brit visszasírta a villámháború napjait, amikor mindenki segített a másikon, politikai nézeteire és anyagi helyzetére való tekintet nélkül.¹¹

„A villámháború több szempontból megerősítette a brit társadalmat – írta később egy brit történész. – Hitler csalódott volt emiatt.”¹²

A tömegek pszichológiájának ünnepezt szakértője, Gustave Le Bon elméletei a gyakorlatban csúfosan megdőltek. A vészhelyzet nem a legrosszabbat, hanem a legjobbhoz hozza ki az emberből. A britek a hatására nem lesüllyedtek, hanem feljebb léptek a civilizáció lépcsőjén, mégpedig több fokkal. Egy amerikai újságíró így vallott a naplójában: „A mindennapi emberek

bátorsága, humora és kedvessége továbbra is lenyűgöző a rémálomba illő körülmények közepette.”¹³

A német bombázások előre nem látott hatása vitákat váltott ki arról, hogy mi legyen a brit hadsereg stratégiája. Miközben a Királyi Légierő felkészítette a saját flottáját az ellenség bombázására, felmerült a kérdés, hogy mi lenne a leghatékonyabb megoldás.

Meglepő módon az ország hadügyi szakértői a bizonyítékok ellenére is ragaszkodtak ahhoz az elképzeléshez, hogy egy nemzet erkölcsi nagyságát meg lehet törni bombázással. Azzal érveltek, hogy igaz, hogy a briteket nem sikerült, de ők kivételesek: a higgadtságuknak és lelkierejüknek nincs párja. A németek a közelükbe sem érnek, mert „a lelkierő hiánya miatt negyedannyi bombázást sem tudnának elviselni”, mint amennyi a briteket érte.¹⁴

Ebben a nézetben osztozott többek között Churchill jóbarátja, a Lord Cherwell néven is ismert Frederick Lindemann. A róla készült kevés fénykép egyikén magas úriember látható sétatálcával, keménykalapban és szigorú arckifejezéssel.¹⁵ A légitámadások stratégiájával kapcsolatos vitában Lindemann körömszakadtáig védte az álláspontját: márpedig a bombázás működik. Gustave Le Bonhoz hasonlóan ő is sötét színben látta a tömegeket, gyávának és pánikra hajlamosnak tartotta őket.

Véleménye alátámasztására Lindemann összeállított egy pszichiáterekből álló csapatot Birmingham és Hull városából. Ezt a két várost különösen súlyosan érintették a német bombázások. Több száz férfit, nőt és gyermeket interjúvoltak meg, akik a villámháború alatt elveszítették az otthonukat, és részletekbe menően kikérdezték őket – „egészen addig, hogy hány liter folyadékot fogyasztottak, és hány csomag aszpirint vettek a patikában”.¹⁶

A csapat néhány hónap múlva beszámolt Lindemann-nak az eredményekről. A következtetésüket csupa nagybetűvel a címlapra nyomtatták: NINCS BIZONYÍTÉK A MORÁL MEGTÖRÉSÉRE.¹⁷

Hogyan reagált Frederick Lindemann erre az egyértelmű eredményre? Figyelmen kívül hagyta. Hiszen már eldöntötte, hogy a stratégiai bombázás telitalálat, és nem zavartatta magát holmi tényektől. Így a Churchillnek küldött üzenetében egészen másképp adta elő a tényeket:

A vizsgálatok tanúsága szerint az emberek házáinak lerombolása rendkívüli módon aláássa a morált. Úgy tűnik, hogy mélyebben megérinti őket, mint a barátaik vagy akár a rokonaik halála. Hullban egyértelműek voltak a feszültség jelei, pedig csak az otthonok egytizedét

rombolták le. A fenti számok alapján komoly károkat okozhatunk az 58 legjelentősebb német városban. Kétségtelennek tűnik, hogy ez meg fogja törni a német népet.¹⁸

Így tettek pontot a bombázás hatékonyságáról folytatott vita végére. Az egész epizód „a boszorkányüldözés szagától búzlott”, ahogyan egy történész később megfogalmazta.¹⁹ A német civileket megcélzó taktikát ellenző, lelkiismeretes tudósokat gyávának, sőt hazaárulónak titulálták.

A bombázás hívei mindeközben úgy érezték, hogy az ellenséget még erősebb csapással kell sújtani. Churchill jelzésére elszabadult a pokol Németországban. Olyannyira, hogy a bombázás végeztével a villámháborúhoz képest tízszer annyira rúgott az áldozatok száma. Egyetlen éjszaka alatt több férfit, nőt és gyereket gyilkoltak meg Drezdában, mint Londonban az egész világháború alatt. Németország városainak több mint felét lerombolták. Az ország füstölgő romhalmazzá változott.

Közben csupán a szövetséges légierők kicsiny köteléke támadott stratégiai célpontokra, például gyárakra és hidakra. Churchill egészen az utolsó hónapokig ragaszkodott ahhoz az elképzeléshez, hogy a háborút úgy lehet a legbiztosabban megnyerni, ha bombákat dobálnak civilekre, és ezzel megtörik a nemzeti morált. 1944. januárban a Királyi Légierő közleménye örvendezve helyeselt: „minél többet bombázunk, annál kielégítőbb a hatás”.

A miniszterelnök ezeket a szavakat híres piros tollával húzta alá.²⁰

Vajon elérték a bombázások a kívánt hatást?

Kezdjük megint egy neves pszichiáter beszámolójával. Dr. Friedrich Panse 1945. május és július között közel száz olyan német emberrel készített interjút, akiknek lerombolták az otthonát. „Utána tele voltam életkedvvel és szivarra gyújtottam” – mesélte egyikük. A bombázás után euforikus volt a hangulat, számolt be egy másik: „mint egy megnyert háború után”.²¹

Tömeghisztériának nyoma sem volt, épp ellenkezőleg: a bombatalálatot szenvedett helyek lakosai megkönnyebbülést éreztek. Panse arról számolt be, hogy „a szomszédok önzetlenül segítettek egymásnak. A súlyos és hosszan tartó mentális terhelés ellenére bámulatosan kiegyensúlyozottan és visszafogottan reagáltak.”²²

A német lakosságot szorosan szemmel tartó *Sicherheitsdienst*²³ beszámolója alapján hasonló kép rajzolódik ki. A támadások után az emberek össze-

fogtak, és kihúzták a romok alá szorult áldozatokat, eloltották a tüzeket. A *Hitler Jugend* tagjai a helyszínre siettek, hogy segítsenek a fedél nélkül maradottakon és a sebesülteken. Egy bolttulajdonos vicces feliratot tett ki az ablakába: BOMBA JÓ VAJ KAPHATÓ!²⁴ (Igen, egyetértek: a brit humor jobb volt.)

Az 1945. májusi német fegyverletétel után röviddel az amerikai védelmi minisztérium azzal bízta meg a szövetségesek közgazdászcsapatát, hogy tanulmányozza a legyőzött országban a bombázás hatásait. Az amerikaiak elsősorban azt akarták kideríteni, hogy a szőnyegbombázás jó taktika-e a háborúk megnyerésére.

A tudósok egyértelműen arra az eredményre jutottak, hogy a civilek bombázása fiaskó volt. Ahelyett, hogy gyengítette volna, a jelek szerint inkább erősítette a német gazdaságot, ezáltal meghosszabbította a háborút. 1940 és 1944 között a német tankgyártás kilencszeresére, a katonai repülőgépek gyártása tizennégyszeresére nőtt.

Egy brit közgazdászcsapat ugyanerre a következtetésre jutott.²⁵ Az általuk megvizsgált 21 lerombolt városban gyorsabban nőtt a termelés, mint a kontrollcsoportként használt 14, bombatámadásoktól mentes városban. „Kezdtük belátni, hogy azonosítottuk a háború egyik legnagyobb, sőt talán a legnagyobb melléfogását” – vallotta be az egyik amerikai közgazdász.²⁶ Leginkább az ejti az embert gondolkodóba az egész sajnálatos ügyben, hogy a főszereplők mind ugyanabba a csapdába estek.

Hitler és Churchill, Rooseveltt és Lindemann – mind készpénznek vették Gustave Le Bon állítását, miszerint a civilizáció vékony máza vészhelyzetben leperreg az emberről. Biztosak voltak abban, hogy a légitámadások hatására egykettőre ezt fogják látni. De minél többet bombáztak, a máz annál erősebb lett. Úgy tűnik, nem annyira vékony hártjának, mint inkább vastag bőrnek kell elképzelni.

A hadügyi szakértők sajnos lassan kapcsolak. 25 évvel később az Egyesült Államok hadserege háromszor annyi bombát dobott le Vietnámra, mint a II. világháborúban összesen.²⁷ Ez még nagyobb léptékű melléfogás volt. Valahogy akkor is képesek vagyunk semmibe venni a bizonyítékot, amikor majdnem kiszúrja a szemünket. A mai napig sokan élnek abban a hitben, hogy a villámháború alatt a britek valamilyen csak rájuk jellemző tulajdonság miatt tartották magukat. Pedig ez nemcsak a britekre jellemző, hanem az emberiség egészére.

1

AZ ÚJ REALIZMUS

EZ A KÖNYV EGY RADIKÁLIS elgondoláson alapul.

Olyan elgondoláson, amely régóta okoz fejfájást a hatalmon lévőknek; tagadták vallások és ideológiák; száműzték a hírekből és kitörölték a történelemkönyvekből.

Pedig ezt az elgondolást gyakorlatilag a tudomány minden ága alátámasztja. Megerősíti az evolúció és a mindennapi élet is. Ez az elgondolás annyira mélyen gyökerezik az emberi természetben, hogy észre sem vesszük, és könnyedén elsiklunk fölötte.

Ha elég bátrak lennénk ahhoz, hogy komolyabban vegyük, forradalmasítaná az életünket és a feje tetejére állítaná a társadalmunkat. Amint kapisgálni kezdjük, hogy valójában mivel jár, rájövünk, hogy egyfajta tudatmódosító szer – ha egyszer befészkelte magát az agyunkba, soha többé nem fogunk ugyanolyan szemmel nézni a világra.

Tehát mi is ez a radikális elgondolás?

Az, hogy a legtöbb ember a lelke mélyén egészen tisztességes.

Tom Postmesnél, a holland Groningeni Egyetem szociálpszichológia-professzoránál jobban senki nem tudja kifejtetni ezt a gondolatot. Évről évre fel is tette a hallgatóinak ugyanazt a kérdést.

Képzeljék el, hogy egy repülőgép kényszerleszállást hajt végre, és három részre szakad. Miközben az utasteret elönti a füst, minden bent rekedt utas rájön, hogy ki kell szabadulnia, ha életben akar maradni. Mi történik?

- Az *A bolygón* az utasok megnézik, hogy a mellettük ülők jól vannak-e. Először a segítségre szorulókat viszik ki a gépből. Az emberek hajlandóak akár vadidegenekért is feláldozni az életüket.

- *A B bolygón* mindenki a saját bőrét menti. Kitör a pánik. Az emberek egymást lökdösve, összetaposva menekülnek. A gyerekeket, az időseket, a fogyatékossgal élőket eltiporják.

Az a kérdés, hogy melyik bolygón élünk.

„Beclésem szerint az emberek 97%-a úgy képzei, hogy a *B bolygón* élünk. Az igazság az, hogy szinte minden esetben az *A bolygón*” – meséli Postmes professzor.¹

Mindegy, hogy kik a megkérdezettek: bal- vagy jobboldaliak, gazdagok vagy szegények, iskolázatlanok vagy olvasottak – mindenki ugyanolyan tévesen ítéli meg a kérdést. „Nem válaszolnak megfelelően sem a gólyák, sem a végzősök, sem a posztgraduális képzésben részt vevők, legtöbbször a szakemberek, sőt még a mentősök sem. Nem mintha nem kutatták volna ezt a területet, hiszen a II. világháború óta rendelkezünk ezekkel az ismeretekkel” – háborog Postmes.

A történelem leghíresebb katasztrófái is az *A bolygón* játszódtak le. Gondoljunk csak a Titanic elsüllyedésére. Ha láttuk a filmet, valószínűleg abban a tévhitben élünk, hogy (a vonósnégyes tagjait kivéve) mindenki pánikba esett. Pedig egészen fegyelmezetten zajlott a hajó evakuálása. Egy szemtanú felidézte, hogy „nem volt jele pániknak vagy hisztériának, segélykiáltásoknak vagy fejvesztve szaladgálásnak”.²

Vagy gondoljunk a 2001. szeptember 11-i terrortámadásokra. Miközben az ikertornyok lángokban álltak, ezrek vonultak le fegyelmezetten a lépcsőn, pedig tudták, hogy életveszélyben vannak. Félrehúzódtak, hogy elengedjék a tűzoltókat és a sebesülteket. Az egyik túlélő beszámolója szerint „az emberek ezt mondták: »Nem, nem, csak ön után«. El sem hittem, hogy egy ilyen helyzetben képesek azt mondani, hogy »átadom a helyem«. Bámulatos volt”.³

Makacsul tartja magát az a mítosz, miszerint az ember természettől fogva önző, agresszív és pánikra hajlamos lény. Ezt nevezi Frans de Waal holland biológus *mázelméletnek*: e szerint a civilizáltság csak vékony máz, amely a legkisebb hatásra megrepedezik és leperereg rólunk.⁴ A valóságban épp az ellenkezője igaz. Akkor bújnik elő belőlünk az igazi emberség, amikor katasztrófa történik – bombák hullanak az égből, vagy jön az árvíz.

2005. augusztus 29-én a Katrina hurrikán végigsöpört New Orleanson. A város védelmére emelt gátak és árvízfalak csődöt mondtak. A vihar során a környék házainak 80%-át elöntötte a víz, és legalább 1836-an életüket veszítették. Ez volt az Egyesült Államok történetének egyik legpusztítóbb természeti csapása.

Azon a héten a napilapok hemzsegték a New Orleans-i nemi erőszakokról és lövöldözésekről szóló hírektől. Rémisztő híradásokat lehetett olvasni rablóbandákról, fosztogatásokról és mentőhelikoptereket megtámadó orvlövésről. A város legnagyobb menedékhelyéül szolgáló *Superdome* épületében közel 25 ezren zsúfolódtak össze villanyáram és víz nélkül. Az újságírók beszámoltak róla, hogy két csecsemőnek elvágta a torkát, egy hétéves gyereket pedig megerőszakoltak és meggyilkoltak.⁵

A rendőrfőkapitány azt nyilatkozta, hogy a város anarchiába fog sülyedni, és Louisiana kormányzója osztozott az aggodalmában. „Az dühít a legjobban, hogy az ilyen katasztrófák gyakran a legrosszabbat hozzák ki az emberekből” – jelentette ki.⁶

A véleményük vírusként terjedt. A brit *The Guardian* című napilapban a neves történész, Timothy Garton Ash megfogalmazta, amit olyan sokan gondoltak: „Vonjuk meg az emberektől a rendezett, civilizált élet alapfeltételeit – az élelmet, a fedeleket, az ivóvizet, a minimális személyes biztonságot –, és órákon belül visszasüllyedünk a Hobbes által jellemzett állapotba. Néhányan ideiglenesen angyallá változnak, de a legtöbben visszazuhannak a majmok szintjére.” Íme, a *mázelmélet* teljes pompájában. Garton Ash szerint New Orleans lyukat ütött „a természet, azon belül is az emberi természet fortyogó láváját borító vékony kéregbe”.⁷

A kutatók csak hónapokkal később tárták fel, hogy mi történt New Orleansban, amikor már elvonult az árvíz és az újságírók témát váltottak.

Az állítólagos pisztolylövések valójában egy üzemanyagtartály nyomáshatároló szelepének pukkanásai voltak. A Superdome-ban hatan haltak meg: négyen természetes halállal, egyikük kábítószer-túladagolás, a másik öngyilkosság miatt. A rendőrfőkapitány kénytelen volt bevallani, hogy egyetlen nemi erőszak vagy gyilkosság miatt sem tettek feljelentést. Fosztogatások valóban történtek, de ezek többségét a túlélés érdekében összeverbuválódott csoportok követték el, néhány esetben a rendőrség tudtával.⁸

A Delaware-i Egyetem katasztrófakutató központjának tudósai arra a következtetésre jutottak, hogy „az emberi tevékenységek döntő többsége társadalmi célú volt”.⁹ Egy egész sereg hajó érkezett közletről és távolról – még Texasból is – az árvíz sújtotta emberek kimentésére. Civilek százai csatlakoztak mentőalakulatokhoz, mint amilyen a Robin Hood Looters volt, ami egy 11 jóbarát alkotta csoportosulás – a tagjai élelmet, ruházatot és gyógyszert keresgéltek, és szétosztották a nélkülözők között.¹⁰

Egyszóval a Katrina nem egy önzésbe és anarchiába süllyedt New Orleanst hagyott maga után. A városban sokkal inkább a bátorság és a jótékonyosság hullámai csaptak a magasba.

A hurrikán tapasztalatai alátámasztották a tudomány állításait arról, hogy miként reagálnak az emberek a katasztrófákra. A Delaware-i Egyetem katasztrófakutató központja az 1963 óta végzett közel 700 helyszíni vizsgálat során soha nem tapasztalt teljes elállatiasodást. Nem támasztották alá, hogy ember embernek farkasa. A bűncselekmények – gyilkosság, rablás, nemi erőszak – előfordulása a katasztrófák után általában csökken. Az emberek nem esnek pánikba, hanem nyugodtak maradnak és akcióba lendülnek. „A fosztogatás mértéke mindig eltörpül ahhoz képest, hogy mennyien adnak és osztanak meg másokkal önzetlen módon javakat és szolgáltatásokat.”¹¹

A katasztrófák a legjobbat hozzák ki az emberekből. Nem ismerek olyan más szociológiai eredményt, amelyet ennyi meggyőző bizonyíték támaszt alá, mégis fittyet hánynak rá. A média következetesen ellentétes képet fest arról, hogyan reagálnak az emberek a katasztrófákra.

Mindeközben New Orleansban a rémhírek sokak életébe kerültek.

A mentők nem voltak hajlandóak védelem nélkül bemenni a városba, így lassan reagáltak. A Nemzeti Gárdát hívták segítségül; a mentőakcióhoz 72 ezer katonát vezényeltek ki. „Ezek a katonák tudják, hogyan kell löni és ölni, és úgy gondolom, ezt is fogják tenni” – nyilatkozta a kormányzó.¹²

Így is lett. A város keleti részén található Danziger hídon a rendőrség tüzet nyitott hat ártatlan, fegyvertelen fekete lakosra, és megöltek egy 17 éves fiút, valamint egy 40 éves értelmi fogyatékossgal élő férfit (az akcióban részt vevők közül öt rendőrt később hosszú börtönbüntetésre ítélték.)¹³

Igaz, hogy a New Orleans-i katasztrófa szélsőséges eset volt. De a katasztrófák dinamikája szinte mindig ugyanaz: beüt a ménkű, erre az embe-

rek önkéntelenül összefognak, mire a hatóságok pánikba esnek, és újabb katasztrófát idéznek elő.

„Az a benyomásom, hogy a pánik olyan hatalmon levő emberektől ered, akik magukból indulnak ki” – írja Rebecca Solnit, akinek az *A Paradise Built in Hell* (A pokolban épített mennyország) című, 2009-ben megjelent könyve mesterien mutatja be a Katrina utóhatásait.¹⁴ A diktátorok, a despoták, a kormányzók és az ezredesek abból kiindulva, hogy az átlagember ugyanolyan önző, mint ők, hajlamosak a nyers erőhöz folyamodni, hogy elejét vegyék azoknak az eshetőségeknek, amelyek csak az ő képzeletükben léteznek.

1999 NYARÁN A BELGIUMI BORNEM városának egy kis iskolájában kilenc gyereket rejtélyes betegség támadott meg. Reggel még makkegészségesen mentek suliba, ebéd után viszont mind rosszul lettek: fáj a fejük, hánytak és remegtek. A tanárok próbáltak magyarázatot adni az esetre, de csak egy közös pontot találtak: mind a kilenc gyerek Coca-Colát ivott a szünetben.

Az újságírók hamarosan rávetették magukat a sztorira. A Coca-Cola központjában izzottak a vonalak. Aznap este a vállalat sajtóközleményt adott ki, miszerint több millió üveg üdítőitalt hívtak vissza a belga üzletek polcairól. „Lázasan keressük, és remélhetőleg a következő napokban megeljük a biztos választ” – nyilatkozta a szóvivőjük.¹⁵

De elkéstek. Addigra az ilyen esetek elszaporodtak Belgiumban, és a határon átlépve Franciaországban is megjelentek. A mentők sápadt, ernyedt gyerekeket szállítottak kórházba. Pár nap múlva már minden Coca-Cola-termék, a Fanta, a Sprite, a Nestea és az Aquarius is gyanúba keveredett. Úgy tűnt, hogy mind veszélyesek a gyerekekre. A *Coca-Cola-eset* volt a vállalat 107 éves történetének pénzügyi mélypontja: 17 millió rekesz üdítőitalt kényszerültek visszahívni Belgiumban, és meg kellett semmisíteniük a raktárkészletet is.¹⁶ Végül több mint 200 millió dollárt veszítettek az ügyön.¹⁷

Ám ezután valami furcsaság történt. Néhány héttel később a toxikológusok elkészültek a laboratóriumi vizsgálatokkal. És hogy mit találtak a Coca-Cola tesztelése során? Semmit. Nem voltak növényvédő szerek, patogének, nehézfémek az italban, semmi. És a több száz beteg vér- és vizeletmintájában? Úgyszintén semmi. A tudósok semmiféle kémiai okot

nem találtak az akkorra már több mint ezer fiúnál és lánynál fellépő súlyos tünetekre.

„Ezek a gyerekek tényleg betegek voltak, ez nem kétséges. De nem a kólától betegedtek meg” – jelentette ki az egyik kutató.¹⁸

A Coca-Cola-eset egy ősrégi filozófiai kérdéshez vezet: mi az igazság? Vannak objektív igazságok, amelyek függetlenek attól, hogy mit hiszünk. A víz 100 °C-on forr. A dohányzás halált okoz. Kennedy elnök 1963. november 22-én Dallasban merénylet áldozata lett.

Más dolgok igazzá válhatnak, ha hiszünk bennük. A meggyőződésünk önbeteljesítő jóslatként működhet: ha megjósoljuk, hogy egy bank csődbe fog menni, és ezáltal sokakat meggyőzünk, hogy vigyék máshová a pénzüket, akkor a bank tényleg csődbe mehet.

Ilyen a placebohatás is. Ha az orvos felír egy kamutablettát, és azt ígéri, hogy meggyógyulunk tőle, akkor valószínűleg tényleg jobban leszünk. Minél teátrálisabb hatással bír a placebo, annál nagyobb eséllyel. Az injekció összességében hatásosabb, mint a tablettá, sőt régebben a vércsapolás is bejött – nem azért, mert olyan korszerű volt a középkori orvoslás, hanem mert az emberek úgy érezték, egy ilyen drasztikus eljárásnak muszáj használnia.

És hogy mi a placebo csúcsa? A műtét. Bújjunk zöld műtőruhába, al-tassuk el a páciens, majd dőlünk hátra, és kortyoljunk el egy kávé! Amikor a beteg magához tér, újságoljuk el, hogy a műtét sikeres volt. A *British Medical Journal* széles körű, a valós és az álműtétet összehasonlító vizsgálatából kiderült, hogy az esetek háromnegyedében az utóbbi is segített, és az esetek felében éppolyan hatásos volt, mint a valódi beavatkozás.¹⁹

Mindez visszafelé is működik.

Ha azzal a gondolattal veszünk egy tablettát, hogy rosszul leszünk tőle, akkor jó eséllyel tényleg ez történik. Ha az orvos súlyos mellékhatásokra figyelmezteti a betegeket, akkor azok valószínűleg fel is lépnek. Nyilvánvaló okokból ezt a *nocebo*hatást nem vizsgálták széles körben, hiszen morálisan megkérdőjelezhető egészséges emberekben betegségtudatot kelteni. A bizonyítékok azonban azt mutatják, hogy a *nocebo*k is hatásosak lehetnek.

Erre a következtetésre jutott 1999 nyarán a belga egészségügyi hatóság is. Lehetséges, hogy a bornemi iskolában elfogyasztott kólák közül 1-2 üveggel tényleg volt valami gond. Ki tudja ezt utólag megmondani?

A tudósok abban viszont egyetértenek, hogy az országszerte megbetegedett gyerekek százai a tömegpszichózis áldozataivá váltak. Magyarul csak be-képzelték a betegséget.

Ez nem azt jelenti, hogy szimuláltak. Több mint ezer belga gyerek valóban hányt, belézasodott és szédült. Ha elég erősen képzelünk el valamit, akkor valósággá válhat. A nocebohatás tanulsága, hogy a gondolat sohasem puszta gondolat. A hitünk meghatároz minket. Gyakran épp arra találunk rá, amit keresünk. És a jóslatok hajlamosak beteljesíteni önmagukat.

Talán már dereng, hogy mire akarok kilyukadni: az emberekről alkotott sötét képünk is egyfajta nocebo.

Ha abból indulunk ki, hogy a legtöbb emberben nem lehet megbízni, akkor a bizalmatlan viselkedésünkkel valóban a legrosszabbat hozzuk ki embertársainkból. Kevés dolog tudja olyan hatásosan megváltoztatni a világot, mint az emberekről alkotott véleményünk, hiszen végső soron azt kapjuk, amire számítunk. Ha szeretnénk hatékony választ adni korunk legnagyobb kihívásaira – a klímaválságtól kezdve a fokozódó bizalmatlanságig –, akkor szerintem az emberi természetről alkotott képünkkel kell kezdeni.

Szeretném leszögezni, hogy ebben a könyvben nem kívánok ódákat zengeni az emberi jóságról. Nyilvánvalóan nem szentek, hanem jó és nem olyan jó tulajdonságokkal egyaránt rendelkező, összetett személyiségek vagyunk. Csak az a kérdés, hogy mely tulajdonságokat erősítjük meg magunkban.

Az viszont meggyőződésem, hogy természettől fogva, gyerekkorunkban, lakatlan szigeten, háborúban, katasztrófa helyzetben egyaránt a job-bik énünk kerül előtérbe. Komoly tudományos érveket fogok felvonultatni annak bizonyítására, hogy mennyivel lélektelenebb az emberi természet pozitívabb megítélése. Ugyanakkor abban is biztos vagyok, hogy ha ebben elkezdünk hinni, akkor még inkább valósággá válik.

Az interneten kering egy ismeretlen eredetű történet. Szerintem nagy igazság rejlik benne:

Egy öregember azt mondja az unokájának: „Szörnyű csata dül bennem két farkas között. Az egyik gonosz – dühös, irigy, féltékeny, arrogáns és gyáva. A másik jó – békés, szeretetteljes, szerény, nagylelkű, őszinte és megbízható. Ez a két farkas benned és mindenki másban is ott lakozik.”

Az unoka elgondolkozik egy pillanatra, majd megkérdezi a nagypapját: „És melyik farkas győz?” Az öregember mosolyogva így válaszol: „Az, amelyiket eteted.”

AZ ELMÚLT ÉVEK SORÁN, ha meséltem az embereknek erről a készülő könyvemről, általában szemöldökráncolással és hitetlenkedve fogadták az ötletet. Egy német kiadó kerek percc elutasította a könyv megjelentetését, mondván, hogy a németek nem hisznek az ember eredendő jóságában. Egy párizsi értelmiségi biztosított arról, hogy a franciáknak szükségük van a kormányzati vasmarok szorítására. Amikor pedig beutaztam az Egyesült Államokat a 2016-os elnökválasztás után, mindenki mindenhol azt kérdezte: elment az eszem? Azt képelem, hogy a legtöbb ember tisztességes? Hát nincs nekem tévém?

Nemrég két amerikai pszichológus tanulmánya bebizonyította, hogy milyen makacsul ragaszkodunk ahhoz az elképzeléshez, hogy az emberi természet önző. A kutatók számos olyan szituációt mutattak be a vizsgálati alanyoknak, amelyekben az emberek nyilvánvalóan jót cselekednek. És mit tapasztaltak? Azt, hogy alapvetően arra lettünk kondicionálva, hogy mindenben az önzést lássuk.

Azt látjuk, hogy valaki átsegít egy idős embert az úton?

Micsoda színjáték!

Azt látjuk, hogy valaki pénzt ad egy hajléktalannak?

Biztos ettől jobb embernek képzeli magát.

A legtöbb kutatási alany azt követően sem látta jobb színben az emberiséget, miután a kutatók statisztikákat mutattak arról, hogy hányan juttatják vissza az elveszített pénztárcát, és hogy a népesség elsöprő többsége sohasem csal vagy lop. „Inkább meggyőzik magukat, hogy az önzetlennek tűnő viselkedés is valójában önző.”²⁰

A cinizmus mindent visz. A cinikusnak mindig igaza van.

Ezen a ponton lehet, hogy eszünkbe juthat: nem így nőttünk fel. Annak idején bízunk egymásban, segítettünk másoknak, és nem zártuk be az ajtót. És ez így helyes. A szűk, bizalmi körről – a családtagjainkról, barátainkról, szomszédjainkról és munkatársainkról – könnyű elhinni, hogy tisztességesek.

De ha figyelmünk az emberiség többi részére is kiterjed, gyorsan elhatalmasodik rajtunk a gyanakvás. Ezt mutatja az 1980-as évektől folyó, széles

körben elvégzett közvélemény-kutatás, a World Values Survey, melynek keretében egy szociológuscsapat közel 100 országban vizsgálódik. A felmérés egyik tipikus kérdése így hangzik: „Általában azt mondaná, hogy a legtöbb emberben meg lehet bízni, vagy hogy nagyon csínján kell bánni velük?”

Az eredmények elég elkésérítőek. Szinte minden országban a legtöbben úgy gondolják, hogy a többségben nem lehet megbízni. Még az olyan stabil demokráciák, mint Franciaország, Németország, Nagy-Britannia és az Egyesült Államok lakosságának többsége is lesújtó véleménnyel van az embertársairól.²¹

Régóta izgat a kérdés, hogy miért látjuk ilyen sötét színben az emberiséget. Ha az ösztöneink azt diktálják, hogy megbízzunk a közvetlen közösségünkben, miért változik meg a hozzáállásunk, amikor az emberiség egészét ítéljük meg? Miért indul ki annyi törvény, szabály, vállalat és intézmény abból a feltételezésből, hogy az emberek megbízhatatlanok? Miért ragaszkodunk ahhoz az elképzeléshez, hogy a *B bolygón* élünk, amikor tudományos bizonyítékok támasztják alá, hogy valójában az *A-n*?

Tájékozatlanságból? Aligha. Ebben a könyvben számos értelmiségit is be fogok mutatni, akik eltökélten hisznek az ember gonoszságában. Politikai meggyőződésből? Ez sem stimmel. Jó néhány vallás alapvető hittétele, hogy az emberiség fetreng a bűnben. Számos kapitalista alapfeltevése, hogy mindenkit az önzés motivál. Sok-sok környezetvédő a Földet sújtó csapásnak tekinti az embereket. Több ezer vélemény, és mind negatív az emberi természetet illetően.

Fejtörést okozott számomra, hogy miért is gondolkodunk így. Miért kezdtünk el hinni a fajunk rossz természetében?

Képzelnék el, hogy új kábítószer dobnak piacra. A szer nagyon könnyen függőséget vált ki, így hamar rászokik mindenki. A tudósok megvizsgálják a drog hatásait, és hamarosan arra a következtetésre jutnak, hogy „a veszélyérzet torzulását, szorongást, rossz hangulatot, tanult tehetetlenséget, az együttérzés hiányát és ellenségességet, [valamint] érzéketlenséget” okoz.²²

Használják ezt a kábítószer? Megengednék a gyerekeinknek, hogy kipróbálják? A kormány törvényesen engedélyezné? Az összes kérdésre a válasz: igen! Korunk legerjedtebb függőségéről van ugyanis szó. A mindennapokban általánosan használt drogról, amelyet a kormányok támogatnak, és amelyet a gyerekeink is nagy dózisban fogyasztanak.